

Válasz

Frisnyák Sándor, Petercsák Tivadar és Szilágyi Miklós
opponensi véleményére

Hálásan köszönöm opponenseim fáradozását, amellyel disszertációmát elbírálták. Minden észrevételük hasznomra vált, s azokat mind a disszertáció könyvvé formálásában, mind további munkámban kamatoztatni tudom majd. Nem csak könyveikből és tanulmányaikból tanultam sokat, hanem az értekezésemről általuk megfogalmazottakból is. Mivel a három opponensi véleményben párhuzamosságok is vannak, a nagyobb kérdéskörökre együttesen válaszolok, s külön-külön csak a konkrét kérdéseikre reflektálok.

I. Mindhárom opponensem kitér disszertációm témaválasztására, s arra, hogy – más irányú kutatásaim mellett – három évtizede foglalkozom annak problematikájával. Amint ők is megfogalmazzák, vizsgálataim nem csak térben terjedtek ki fokozatosan, s nem csupán történetileg mélyültek, hanem a javak cseréje meglehetősen összetett gazdasági és társadalmi vonatkozásainak folyamatosan egységesülő, komplex értelmezése felé is mozdultak. A hagyományos árucseré-kapcsolatok történeti-néprajzi értelmezése – amint Szilágyi Miklós írja – a paraszti társadalom és kultúra egészéről és részelemeiről való etnográfiai gondolkodásra befolyással van közvetlenül vagy közvetve, s bár a problematikával összefüggő kulturális interferenciákat értekezésemben nem elemzem, azok feltételrendszerét, s e feltételrendszer változásait részletezően igyekeztem feltárni. Nem egyszerűen annak a közkeletű összefüggésnek az igazolására törekedtem, hogy a javakkal úton levők, vagy a munkaerejüket más tájakon értékesítők egyszerre tárgyi és szellemi javak közvetítői, s nem is annak a tökéletesedő modellnek a fejlesztésére, ami az eltérő adottságú nagytájak közötti gazdasági kapcsolatok feltételrendszerét mutatja be. Az ökológiai viszonyoknak a korábbinál részletezőbb bemutatására törekedtem, ezzel párhuzamosan a kulturális adaptációk, egyszersmind a hagyományos kultúra táji változatainak alaposabb feltárására, a vizsgált kulturális régió tagoltságának érzékeltetésére. Mindezzel a Felföld táji kapcsolatainak belső finomszerkezetét igyekeztem bemutatni, az ehhez csatlakozó történeti folyamatrajzzal pedig azt szándékoztam érzékeltetni, hogy nem merev, s nem változatlan szerkezetről van szó, és hogy az adaptálódás térségünkben nem jelöl ki sok generáción keresztül változatlan és változtathatatlan létformákat. A nagytájak közötti gazdasági kapcsolatok leírásában gyakran általánosító paneleket konkrét topográfiai körülhatárolással a változatos létformák finomabb rajzolatára igyekeztem cserélni, ahol elegendő információ állt rendelkezésre, ott annak

érzékeltetésével, hogy a különböző létformák esetében eltérő a műveltség állapota, stabilitása és a változásoknak való kitettsége is.

II. Frisnyák Sándor, Petercsák Tivadar és Szilágyi Miklós egyaránt utal arra, hogy az értekezés regionális célokat tűz, de azokon túlmutató általános tanulságokkal is szolgál. Ez elvárható kutatói szándék, mivel a vizsgált térség kultúrában élő csoportjai sok tekintetben azonos feltételek között léteztek, mint a másutt hasonló földrajzi és társadalmi keretek között élő köztes-európai sorstársaik, másrészt azért is, mert Magyarország felföldi tájain létformáik, így például az általuk megszerzett vagy megtermelt javakkal való kereskedelmük, akár munkaerejük értékesítésének formája csak más régiók népcsoportjaival is összevetve értelmezhető – önmagában és önmagáért kevésbé. Az életüket alapvetően megszervező feudális rend következtében – különböző szintű – alávetettségük, majd a megszűnő röghöz kötöttségük, később a de jure megszülető, a valóságban azonban csak lassan formálódó polgári státusuk, a modernizációra való eltérő esélyük, mindezekkel a térségi és a társadalmi munkamegosztásban történő helykeresésük olyan fajta kulturális válaszokat indukál, amelyek tanulságosak lehetnek más régiók vizsgálatában is. Az is nyilvánvaló persze, hogy a kutató a regionális vizsgálatok rendszerét – annak specifikus vonásai mellett – általánosabb elvek mentén is alakítja, s a teljességre törekszik a regionális tanulságok megvonása során is. A regionális megoldás bizonyos fokig kényszer is: értekezésem – bevezetőben vázolt – célkitűzéseinek egész Kárpát-medencére való kiterjesztése szétfeszítené egy disszertáció kereteit. Ha pedig kiválasztott térségek, minták elemzésére szorítkoznánk, akkor olyan célokról kellene lemondanom, amit jelen munka alapfeladatának tekint.

III. El kell fogadnom Szilágyi Miklós azon véleményét, hogy minden értekezésnek olyan „mű-egésznek” kell lennie, ami az „előmunkálatok” újraolvasása nélkül is maradéktalanul tükrözi tárgyának és eredményeinek egészét, jelen esetben „az eltérő ökológiai adottságú tájak lakossága közötti sok évszázados hagyományú árucseré- és munkakapcsolatok tartalmának és formájának teljességét”. A Szilágyi Miklós által hiányolt résztémák mellett, Petercsák Tivadar az időszakos vándorlásokról, a vándormunkásokról, elsősorban az arató- és cséplőmunkások, summások, szénakaszálók, szőlővidékeken munkát vállalók, valamint a vándor erdőmunkások és favágók szerepének bemutatását kéri számon. A mezőgazdasági idénymunkások vándorlását természetesen nagyon fontosnak gondolom, főleg, hogy a 18. század elejétől az erőteljes mezőgazdasági konjunktúra az egyik meghajtója térségünk gazdasági működésének is, hasonlóan, – az előzőtől nem független gazdasági és népesedési folyamatok hatására – nagyon jelentős az erdőmunkások időszakos vándorlása is. Értekezésemben azonban elsősorban az újabb eredmények közreadására törekedtem, s

igyekeztem új megvilágításba helyezni a tanulmány belső egyensúlyához nélkülözhetetlennek gondolt, de máshol már kifejtett részeket is. Amint a VI. fejezet címe, ill. alcíme is jelzi, csak újabb megjegyzéseket fűztem például a tájak közötti csere tárgyához, vagyis a cserefolyamatban útra kelő javakhoz is. Belátom, célkitűzéseim némiképpen szikárabb szakmai tartalmat eredményeztek annál, mint ami a színes, s okkal-joggal gazdagon adatolt, az egész árucseres folyamat sokszínűségének bemutatását célzó tanulmányokban megszokott. Úgy gondoltam, hogy kiragadott példákkal itt és most nem kell szolgálnom, annak ellenére, hogy a forrásokból és a szakirodalomból éppen a tájak között gazdát cserélő tárgyi javak ismerhetők meg a legnagyobb részletességgel, és saját adatbázisom – a korábban közölt munkáimon túl is – meglehetősen gazdag ebben a vonatkozásban. Magam azonban az értekezésemet ezek nélkül is „teljesnek” és egésznek, arányaiban tudatosan megszerkesztettnak gondolom. Opponenseim észrevételeit természetesen megszívlelem, s a leendő könyv végső formába öntésekor mindezekben körültekintőbben igyekszem majd eljárni.

IV. 1. Frisnyák Sándor és Petercsák Tivadar véleménye is megerősít abban a felfogásban, hogy a Felföld kulturális régiói a közös alap-jellemvonások mellett differenciálódtak, és komplementer tevékenységeket folytattak, s hogy a mezőgazdálkodás korlátozott lokális lehetőségei és a kiterjedt erdőségek befolyásolták az ott élők életmódját. A népesség egyes csoportjai – vagy állandóan, vagy a gazdasági év egy részében – elszakadhattak a helyi mezőgazdasági munkától, s a kistérségek hasznosításának változása viszont egész létformájukat átalakíthatta. Értekezésemben azt fogalmaztam meg, hogy ezek a csoportok – vagy egyes alcsoportjaik, mert az általánosítást én is túlzónak gondolom – nem tekinthetők parasztnak. Ennek kapcsán Szilágyi Miklós nagyon karakteres kérdést fogalmazott meg e csoportok társadalmi és kulturális jellegét illetően. Opponensi véleményének azt a részét el tudom fogadni, hogy a szóban forgó csoportok többsége paraszt volt, „de nem *olyan* paraszt, nem *úgy* paraszt, amilyenek, s ahogyan a közkeletű definíciók jellemezni szokták, anélkül, hogy differenciálnának, a történelmi parasztság egészét”. Paraszt volt többségük például a szó Redfield-i értelmében: a régi civilizáció olyan falusi emberei, akik a kezükben levő földet saját létfenntartásukra, valamint hagyományos életmódjuk összetevőjeként művelik, és akik igazodnak a rájuk hatással levő, s az övékéhez hasonló formájú, de civilizáltabb nemesekhez és városiakhoz. Fontos hozzátenni Kroeber megsejtését: a parasztok is „résztársadalmakat alkottak részkultúrákkal.” (Vö. pl.: Sárkány Mihály: A parasztság mint kutatási dilemma. In: Hofer Tamás szerk.: Történeti antropológia, 91. MTA Néprajzi Kutató Csoport. Budapest, 1984.) Ha nem is elegendő bizonyító anyaggal,

s talán nem erre koncentrálo érvrendszerrel, de a szándékom éppen a differenciálás volt. Messze vezetne a témától a parasztok történeti-fogalmi értelmezése, ennek részleteire itt most nem térhetek ki. Tiszteletben tartom az Erdei Ferenc óta elfogadott véleményt, hogy a kézműves is paraszttá válik, ha a paraszt törvények szerint formált világban él, ám úgy gondolom, hogy ez elsősorban a síkvidéki, a mezőgazdálkodásra tradicionálisan berendezkedett parasztfalvakra/mezővárosokra igaz. (Erdi Ferenc: A magyar paraszttársadalom, 126. Franklin Társulat. Budapest, én.) A jogi státus, a feudális alávetettség, a szolgáltatások tekintetében igaz volt persze generációkon át a domb- és hegyvidéki népesség többségére is, ám annak egy része nem, vagy nemcsak földet művelt, hanem erdőmunkát végzett, fuvarozott, napszámba járt a közeli városba, aratni, kapálni ment a távolabbi vidékekre. Éves munkarendjét, időgazdálkodását nem vagy nem csak a mezőgazdálkodás éves ciklusai keretezték, hanem a pénzhez jutás rendszeres vagy alkalmi lehetőségei, s a kései feudáliskorban már ismerte a pénzgazdálkodást (is). Ha vonóállatot nevelt vagy szerzett, nem vagy nem csak a szántás és a terményhordás munkájára használta azokat, hanem fuvarozásra: a földesúrnak, mellette bérért a közeli bányánál vagy kohónál, esetleg a fa, és más kézműves portékák szállítására. (A felföldi fuvarosság szerepét – s itt Frisnyák Sándor és Petercsák Tivadar véleményére is utalok –, rendkívül fontosnak gondolom mind gazdasági, mind társadalmi, mind kulturális vonatkozásaiban. Ezért foglalkoztam velük korábbi tanulmányaimban, s kaptak jelentős teret az értekezésemben is.)

Mindez a földrajzi feltételek és a társadalom szerkezetének egymással is összefüggő, bonyolult feltételrendszerében formálódott. Az általam megvizsgált vagy publikációkból ismert 18. századi források a Felföldön szerteágazó tevékenységekről tanúskodnak. Mindez más üzemszervezetekben szervesülhetett, mint a síkvidéki parasztoké. Bizonyos, hogy a Felföld népének horizontális mobilitása a 18-19. században erősebb, mint az alföldieké. Én azt tapasztaltam, hogy a horizontális mobilitás gyakrabban adott lehetőséget a társadalmi mobilitásra is, mint annak a hiánya. Úgy gondolom, ahogyan azt Petercsák Tivadar is megerősíti: a falusi szegénység akár világlátottabb lehet munkavállalásai révén, mint a tehetősebb paraszti rétegek. Abban is igaza van, hogy különbséget kell tenni a feleslegüket – alkalomszerűen – maguk értékesítő parasztok, és a szegény státusúak között, akiknek a vándorlás és a vándorkereskedés megélhetést biztosító alaptevékenység. Úgy gondolom azonban, hogy a javak cseréjének meghajtója a sokféle hiány lehetett, és a többféle tevékenység, a több lábon állás inkább a szegénység szorításában született, semmint a jobbágy-paraszti üzemek gazdasági stratégiájaként. (Közkeletű vélekedés, hogy térségünkben a kulák is csak relatíve számít gazdagnak.)

IV. 2. A paraszti létformához és tradícióhoz – földrajzi helyüktől és társadalmi helyzetüktől függően – szorosabban vagy lazábban kötődő csoportok mellett másokra is gondolnunk kell ennél a problematikánál! Legutóbb Paládi-Kovács Attila összefoglalása igazolta, hogy a munkásság néprajzi kutatása egész Európában meglehetősen új keletű, térségünkben pedig elsősorban a parasztok 19-20. században átalakuló létformájának és kultúrájának változásával párhuzamosan jelenik meg (Paládi-Kovács Attila: Ipari táj, 7-15. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2007.) Néprajzunk elsősorban a paraszti tevékenységet a 19. században többfelé leváltó létformaként gondolkodik a bányák, ipari üzemek népéről, s nem az alkalmazkodás, a kulturális adaptáció történeti formájaként. Ez bizonyos fókig talán magyarázható a Trianon utáni Magyarország és a magyarság helyzetével, jóllehet például Rudabánya vagy Telkibánya a korai századoktól szerepet kapott a borsodi és abaúji táj formálásában, s bányász és iparos népességük léte szinte elképzelhetetlen az egykori környező parasztfalvak mezőgazdálkodása nélkül. A bányász és ipari települések a középkorban és korai újkorban is városias jellegűek, népességük pedig – hasonlóan a Felföldnek más tájainak az Árpád-kor végétől megformálódó bánya- és kohóipari csoportjaihoz – idegen ajkú. Ahogyan a Felföld iparának munkaerejét évszázadokig németek (nagy részt fokozatosan elszlovákosodnak) és szlovákok adták, csoportjaik természetesen részesei voltak a történeti Magyarország gazdaság- és államszervezetének csakúgy, mint a Felföld népei gazdasági és kulturális érintkezésének. Rendkívül fontosnak tartom ebben a vonatkozásban Frisnyák professzor véleményét: a földrajzi periféria nem jelent gazdasági perifériát, hiszen a Felföld a középkor végén Magyarország legfejlettebb régiója, s a gazdasági centrumtér része volt. S itt nem csak nyelvi-kulturális interferenciákról, és a néprajz számára túlbecsülhetetlen interkulturális és gazdasági érintkezésekről van szó, hanem sajátos létformákról is. Nem arról tehát, amit Szilágyi Miklós úgy fogalmaz, hogy a nem-földművelő tevékenység dominanciája „iparos” illetve „munkás” létformába fordul, hanem arról, hogy Magyarország hegyvidéki tájain századokon át bányász és iparos népcsoportok éltek sajátosan szervezett, s a paraszti tevékenységgel olykor ambivalens létformájukat. Értekezésem vizsgálatának kezdő időszakára ezeknek a csoportok már sokfelé átalakult a tevékenysége, s igazodásuk vagy az újabb bánya- és iparvidékek felé volt, vagy a különböző sikerrel kecsegtető lokális mezőgazdálkodás irányába volt lehetséges. Nagyon fontos dolgot erősít meg ebben a kérdésben is Frisnyák Sándor: a kistérségi átalakulások a Felföld interregionális kapcsolatrendszerét nem változtatták meg. Hozzáteszem azonban, hogy ez társadalmi és kulturális értelemben nem automatizmus: a változó feltételekhez való alkalmazkodás, a kulturális adaptáció lehetősége. Paraszttá váló rétegekre is gondolnunk kell

tehát a Felföldön, s nem csak a kapitalizálódó nagyipar által felszívott, a maga rurális műveltségét eltérő módokon őrző parasztságra.

IV. 3. Szilágyi Miklós bizonyító példákat hiányol opponensi véleményében a „nem paraszt” vagy „másként paraszt” csoportokra vonatkozóan, ezek közül itt kettőt említ. Az egyik, amit Bars megye kapcsán megfogalmaztam, s az értekezésemben is nagyobb terjedelemben szerepel. Nevezetesen, hogy Bars vármegyében – hasonlóan Nógrádban, Gömörben, Abaújban, Zemplénben – karakterisztikusan elkülönült a síkvidéki falvak típusa a hegyvidéki településektől: az eltérő természetföldrajzi viszonyok, a létformák, a kereseti lehetőségek, nem utolsó sorban a vásározás, ill. a kereskedelem különböző lehetőségeit biztosították. A déli, lapályos, síkvidéki területen alföldi jellegű mezőgazdálkodás dívott, a vármegye felső területein viszont a Felföld regionális sajátossága, a bányászat, a nemesfémeket feldolgozó ipar, s a mindezeket is kiszolgáló erdő volt a fő telepítő tényező. A hegyvidéki falvakat csak csekély élelmet adó föld vette körül, az ott élők nem kis mértékben az erdőből és a háziiparból éltek. Az eltérő létformák, életmód-struktúrák nem egyszerűen eltérő gazdasági stratégiákat körvonalaznak, hanem különféle életminőséget, szemléletmódot, eltérő viszonyokat az élő és élettelen világ jelenségeihez. Ennek alapja, hogy a különféle térszínek településtörténete az etnikai arculattal is összefügg: a vlach jogú települések kialakulása, majd a 16-17. századi magyar és szlovák megtelepülés folyamatai a német bányászok közösségeivel szimbiózisban fejlődtek. Bár a gazdaság és a társadalom változása fokozatosan felülírta a táj és ember hagyományos viszonyának részleteit, jellemző volt, hogy a völgyek aljában magyarok laktak, felső részükben pedig szlovákok, akiknek útja a természetes vizek mentén haladt a síkvidékek irányába. A természetes növénytakaró a szintvonalak mentén követi a hegyek oldalát, sorra átszelve a völgyeket, a kultúrnövények művelésének északi határa ugyancsak metszi a Garam völgyét, befolyásolva ezzel az ott élők élettevékenységét: pl. a szőlő Barsban Lévaig húzódott fel, a vizsgált korszakban elterjedő kukorica termesztési határa ugyancsak a tengerszint felett 600-700 méter. A Garam felső szakaszának településein nem ismerték a búzatermesztést sem, a rozs is csak Garamszentkereszt és Körmöcbánya térségében foglalt el nagyobb területet, a Kisalföld felé nyíló völgyekben – főleg Aranyosmarót és Újbánya térségében – az árpa vetésének jutott a legnagyobb terület. Észak felé haladva nem csupán a szántóföld aránya csökkent, hanem a termés hozamoké is. Mindezek hatása jelentkezett a táj megtartó képességében is: észak felé meredeken zuhant a népsűrűség. Az említett adottságok erőteljesen tükröződtek a térség népeinek – a 16-17. századtól már az írásos forrásokban is bőséggel adatolt – táji

kapcsolataiban, szezonális tevékenységében, elsősorban a búza- és szőlőtermő vidékeken végzett robot- és/vagy bér munkájában.

A vármegye déli részét magyarok, *Körmöcbánya* környékét pedig németek lakták, ám a népesség zöme szlovák volt. A középkor során vélhetően nagyobb tömböt alkotó, a 17-18. századra már többfelé szétszóródott barsi némettség egyik települési központja Körmöcbánya környékén volt, a másik tömb a Madarastól délre, a Zsarnóca – Oszlány országút mentén helyezkedett el. A némettség életmódja együtt változott a térség tájhasznosításával: zömük bányász volt, vagy a bányászathoz kapcsolódó montán ipart űzött, de a Madaras aljában települt bányászvárosok később paraszttelepülésekké alakulhattak. A Garam menti némettség a konfesszionálisan homogén zónában jelentős számban beolvadt a szlovákságba. Bár a nyelvhatár érdemben nem változott, a szlovákok előre tolták telepeiket Bars mellett Nyitra, Esztergom, és Komárom vármegyében is; Nógrádban és Hontban egészen Pest megyéig eljutottak. A szlovákosodás összefügg a térség népeinek életmódváltásával: a fémbányászat csökkenő jelentősége a némettség szlovákosodását, a német szigetek szlovákká válását siettette.

Barsban a jobbágynépesség életmódjában kiterjedt területeken meghatározó jelentősége volt a bányák körüli tevékenységnek, munkavállalásnak. A bányászat a Felföld regionális sajátossága volt, évszázadokon át fontos telepítő erő, ami – korszakonként és alrégióként változó haszonnal – a nemesfémek kinyerésétől a vasig, szénig különféle gazdasági célokat szolgált. A hegyvidéki települések közül több jószerével ipartelep volt, sajátos működési modellt képviselt: lakói nem parasztok voltak, azokétól eltérő volt egész életmódjuk, munkakultúrájuk is. Barsban főleg a *Besztercebányai Kamara* területén jönnek létre ezek a telepek, amelyeket szabadmenetelű népesség lakta: bányászok, favágók, fuvarosok, szénégetők, stb., akik az iparhoz kapcsolódó tevékenységük mellett, leginkább juhok neveltek, de közülük számosan tehenet is tartottak. Az egyes kulturális csoportok története tehát karakteres létformájukkal is összefüggött, s ennek a létformának a változása messzemenő nyelvi, kulturális változásokat is indukált.

Mindez persze alapvetően história, sok-sok történeti néprajzi és antropológiai kérdéssel. A vizsgált térségben a többnyelvűség és a nem mezőgazdasághoz kötődő tevékenység évszázadokon át közönséges adottság volt, s mind a változások, mind a kapcsolatok ennek fényében értelmezhetők. Megjegyzem, abban a miliőben a korábbi évszázadokban sem merülhetett fel a paraszti autarkia lehetősége.

A másik példa azoké a csoportoké, amelyeket a trianoni határok között, Répáshuta, ill. a Bükk, majd a Cserhát, Mátra, Zemplén telepes csoportjainak létformájával kibővítve,

magam külön csoportként, hegyvidéki szlovákokként igyekeztem meghatározni helyük és társadalmi-kulturális helyzetük alapján. (Megjegyzem, 1979-ben éppen Répáshután figyeltem fel először a tájak közötti kapcsolatok jelentőségére, s a téma jól kutathatóságára.) Az alapítók egy része a Felföld olyan vidékeiről származott – a Kamara telepítette be őket a 18. század első harmadától –, ahol ismerhették az üvegipar, a vasipar, s a különféle erdei feldolgozó iparok fogásait, más részük főleg ezek kiszolgálására vállalkozott favágóként, erdőmunkásként, fuvarosként. Az átköltözésük után településeik kezdetben inkább munkás kolóniákként értelmezhetők, ők maguk bér munkát végeztek a hámorokban és hutákban. S ami itt most számunkra lényeges: mire a 19. század utolsó harmadában megszűnik az üvegipar, addigra már működnek – a hutákat is ellátó – hegyi falvaik, amelyekben az üveggyártás befejezése után is specifikus tevékenységet folytatnak. Főleg az erdőmunka révén megőrzi sajátos szerepkörüket a tájak közötti munkamegosztásban, s a szó hagyományos értelmében soha nem válnak paraszttá: nem is tehetik a néhány tucatnyi holdat kitevő, eróziós szántóföldjükön, ahol gyakran a vaddisznó és a szarvas takarítja be a szerény termést. Gazdasági szimbiózisban léteznek a közelebbi parasztfalvak népével, de az Alföld távoli vidékén is kereskednek. Az, hogy műveltségük jellemzően a szlovák nyelv és kultúra regionális változataként egységesült a 19. század folyamán, elsősorban sajátos földrajzi helyükkel és társadalmi helyzetükkel magyarázható.

V. A problematikának és Szilágyi Miklós vonatkozó véleményének – más módon, kitért erre Frisnyák Sándor és Petercsák Tivadar is – van azonban egy másik, az előzőtől el nem választható szála is, amit azonban egyszerűbben átláthatónak gondolok. A szóban forgó csoportok kapcsán Szilágyi Miklós „a földművelésre alkalmas termőföld (inkább feltételezett, mint bizonyított)” hiányára utal. A termőföld hiánya, s a meglevő gyenge megtartó ereje nem feltételezés, mert azt közkeletű térképek és statisztikák igazolják. (Pl. Fodor Ferenc – Teleki Pál – Cholnoky Jenő: Magyarország gazdaságföldrajzi térképe. Budapest, 1924., Rónai András (szerk.): Közép-Európa Atlasz. Püski Kiadó. Budapest, 1993.) A disszertációm 47. oldalán éppen Frisnyák professzor úr térképét vettem át, ami egyértelműen jelzi, hogy 1865-ben pl. Liptó és Zólyom megyében 20 % alatti, Gömörben és Zemplénben 30 % alatti, Szepes, Sáros, Abaúj-Torna, Borsod, Heves, Nógrád és Hont megyékben pedig 40 % alatti volt a szántóföldek részesedése a vármegyék területéből. (Ezekhez képest, Gömörben, Liptóban és Zólyomban 50 %-ot meghaladta az erdősült területek aránya, Szepes, Sáros, Abaúj-Torna, Borsod, Nógrád, Hont és Bars megyékből 30-40 % közötti területet foglalt el, s csupán Zemplén vármegyében volt átlagában 20-30 % közötti.) A közigazgatási határokon belül mindez persze erősen differenciált volt, amit a településtörténet, a településformák és a

létformák is jól kifejeznek, s ezek az adatok körvonalazzák a kistáji munkamegosztás lehetőségeit is. A 19. század végéig – ahogyan Frisnyák Sándor opponensi véleményében is megfogalmazta – a Kárpát-medence táji munkamegosztása elsősorban az agroökológiai adottságok területi különbségeit tükrözte. A Magas-Felföld jelentős tájai élelemhiányosak voltak, ami a gazdasági kapcsolatok egyik meghajtójaként értelmezhető. Az, hogy a Kárpát-medence belső tájai évszázadok vonzották a peremterületek népességét, s hogy a török utáni gazdasági reorganizáció során szervezett telepítések váltják fel a korábbi spontán migrációt, vagy hogy Magyarország északkeleti térsége a legnagyobb népesség kibocsátó volt az 1870-es évektől az Újvilágba, számomra egyértelműen igazolják a Felföld népének gondjait.

VI. Külön is megköszönöm Frisnyák Sándor figyelmeztetését, hogy a középkori erdőirtásokat – amelyek révén a feudális mezőgazdálkodás térségünkben is teret nyer –, külön kell választani az újkori, környezetpusztító erdőhasználattól. (A bányászat és a vasipar kapcsán ez utóbbi éppen úgy hangsúlyos volt a Felföldön, mint az üveggyártás révén.) A bányavárosok körül uralkodói, ill. kamarai utasításokra már a 16-17. századtól terjed a korszerű erdőgazdálkodás, amit például a Bükk erdőségeiben csak a 18-19. század fordulójától követ a vágásfordulóiban történő erdőművelés.

VII. Szilágyi Miklós vitatja, s bizonytalansággal magyarázza azt a megállapításomat, hogy „ma is többet tudunk a hajózás múltjáról, mint a tutajozáséről”. Elfogadom, hogy ez sommás megállapítás részemről, de talán nem túlzó. Ismerem azt az irodalmat, amit figyelmembe ajánl, s ismerem természetesen az általam becsült, korán eltávozott Bellon Tibor Tisza könyvének vonatkozó fejezetét is (Bellon Tibor: Ártéri gazdálkodás a tiszai Alföldön, 140-170. Timp Kiadó. Budapest, 2003.) Úgy gondolom, hogy a szóban forgó irodalom jelentős része alapvetően emlékezet töredékekből rekonstruálja a tutajozás múltját, ahogyan – számos fontos összefüggést felismerve – hasonlóan járt el Bellon Tibor is a jobbára szórványos levéltári adatok felhasználásával készült, műfajában mintaszerű, de a tények okán esetleges folyamatrajzaiban. A történeti források hiánya okozza, hogy nem mindig derül ki olyan egyértelműen, mint például Huska monográfiájában, vagy a Maroson való tutajozásra szakosodott vállalkozások esetében, hogy honnan, kinek a fáját, milyen mennyiségben szállították (Huska, A. Miroslav: Slovenskí pltníci. Slovenského Narodného Múzea. Martin, 1972.) Egyfajta sztereotip képünk alakult ki például a Tisza mentéről a tutajosokról – mindez nem akadályozza a tutajozás kulturális jelentőségének feltárását –, miközben csak ritkán ismerjük a tutajosok nevét, etnikai és társadalmi hovatartozását. (Például az általam a kisdobrai görög katolikus halotti anyakönyvben megtalált, vízbe fulladt

és helyben eltemetett tutajos neve fent maradt, tudjuk, hogy mikor és hol született, s mikor vesztette az életét. A szóban forgó név arról is tanúskodhat, hogy a Felső-Tisza és a Bodrog fakereskedelmében részt vehettek a Galícia felől érkező haszid zsidó csoportok tagjai vagy csoportjai is. Mindezek igazolása azonban még jelentős kutatómunkát kíván.) Nem a tutajozásra vonatkozó adatokat hiányolom tehát, hiszen az egyértelmű, hogy az elmúlt századokban legalább alkalomszerűen majd minden jelentős kárpát-medencei vízfolyáson tutajoztak, s nem a meglevő információk okos értelmezését vonom kétségbe, hanem a konkrét összefüggések rendszerelvű értelmezésének lehetőségét.

VIII. Ennek kontextusában veti fel opponensem azt a problémát is, hogy az alföldi parasztok nem passzív befogadói, s nem egyoldalú haszonélvezői voltak a Felföld javainak. Magam is így gondolom, s nem csak a fa és különböző kézműves áruk összefüggésében. Bizonyos, hogy nem csak a nyersanyagbázisok és a felhasználók relációjában, hanem a tárgykészítők és a tárgyhasználók között is információk áramolhattak. Bár a Felföldön is megformálódtak olyan csoportok, amelyek a különféle javak közvetítésére szakosodtak, térségünkben nem alakult ki olyan bedolgozó rendszer, ami eliminálta volna a közvetlen érintkezések és tapasztalatok jelentőségét. Másfajta kapcsolatokat írt le Gertraud Liesenfeld a felső-ausztriai Vichtau famunkája kapcsán, ahol a népesség a 17-18. században háziiparszerűen fából készített mezőgazdasági szerszámaival, háztartási eszközeivel és játékaival jelentős kereskedelmet folytatott. A 18-19. század fordulójától már vállalkozók adták ki a munkát a vidék barkácsoló háziiparosainak, a korábbi termékskála fokozatosan sajátos „termék-standarddá” alakult, s a kínálatot a felvásárlók nagykereskedők révén értékesítették. A 19. század végén már nyomtatott árukatalógusok szolgálták a kereskedést (Liesenfeld, Gertraud: Viechtauer Ware. Studien zum Strukturwandel einer Hausindustrie in Oberösterreich mit besonderer Berücksichtigung der letzten 100 Jahre. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte, 479. Band. Wien, 1987.) Vagyis a szóban forgó háziiparosok nem tudták már a 18-19. század fordulóján, hogy hová és kiknek készítik a portékájukat. Nos, nincs adatom arra, hogy a Felföld háziipara ilyen fokon elszakadt volna a felvevő piactól, de nem zárhatom ki azt sem, hogy – a közvetítő révén – tendenciájában a Felföld és a síkvidékek között is fokozatosan lazulhatott a tárgykészítők és tárgyhasználók kapcsolata. Bizonyos azonban, s ennek a disszertáció időkeretei miatt is van jelentősége, hogy a 19. század második felének születő gyáripára és kapitalizálódó kereskedelme, a lassú modernizáció fokozatosan felszámolta ezeket a kézműves csoportokat és a gazdasági kapcsolatokat. Ha az 1890-es években még úgy is tűnhetett, hogy a sokféle kézműves tevékenység, főként a háziipar tradíciója – vagy annak

megújítása – valódi gazdasági tartalékokat jelenthet, az már valójában a hátrányos adottságú térségek szegényes pótléka volt a valódi szociális felemelkedés lehetősége helyett. A 20. század elejének néprajzi munkái egy elmúló, s jól szervezettnek tűnő világ utolsó hírvivőit rögzíthették már csupán színes leírásaikban. A gazdasági kapcsolatok, s a különféle javakat közvetítő vándorok valódi társadalmi szerepét, s több évszázados kultúrák közvetítő jelentőségét majd csak a Trianon utáni néprajz ismeri fel.

Ismételten köszönöm opponenseimnek fáradozásukat, s hogy alapvetően megerősítettek az értekezésemben megfogalmazott véleményemben, kutatási eredményeimben, ugyanakkor figyelmeztettek arra, ami munkámban nem volt egyértelmű, s tovább csiszolták, finomították eredményeimet. Tisztelettel kérem tőlük válaszaim elfogadását. Hálás vagyok mindenkinek, aki az eljárásban részt vállalva segítette doktori ügyemet.

Miskolc, 2011. március 15.

(Viga Gyula)